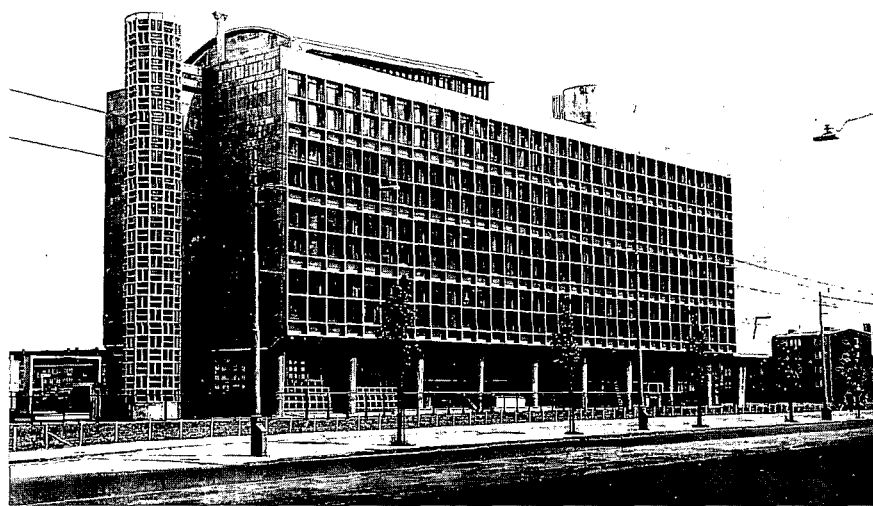

De architectuur van de jaren vijftig en zestig

HANS IBELINGS

Omdat de jaren vijftig en zestig nog zo dichtbij zijn, is het moeilijk om de architectuur en stedenbouw uit deze periode als historisch erfgoed te zien. Toch zou er nu al in die termen over moeten worden nagedacht. Veel van de architectuur uit de eerste naoorlogse decennia is reeds ten prooi gevallen aan renovaties, verbouwingen of sloop en de lijst van gebouwen die hetzelfde lot wachten, groeit met de week.

Technische School aan de Wibautstraat, Amsterdam (1956) van J.B. Ingwersen en C. de Geus.

De vaak matige bouwkundige toestand (betonrot, slechte geluids- en warmte-isolatie) speelt daarbij zeker een rol, maar de belangrijkste oorzaak voor de teloorgang van de architectuur en stedenbouw van de jaren vijftig en zestig ligt besloten in de geringe waardering die er voor bestaat. Altijd maar weer wordt het platgetreden pad betreden dat deze decennia voornamelijk saai en grauwe blokkendozen zouden hebben voortgebracht. Dat nu de monumentale waarde van de vroege naoorlogse architectuur nog niet wordt erkend, is op zichzelf niet vreemd. De waardering neemt immers toe naarmate deze iets ouder en schaarser wordt en het heeft ook aanzienlijk wat tijd gekost voordat het Nieuwe Bouwen van de jaren twintig en dertig met zorg en respect bejegening worden. Als dat proces zich voor de naoorlogse architectuur zou herhalen, wat niet onwaarschijnlijk is, dan zal in de volgende eeuw de stemming over de jaren vijftig en zestig wel gaan veranderen. Voordat het zo ver is, zullen echter talloze gebouwen en wijken uit de jaren vijftig en zestig hun oorspronkelijke gedaante hebben

verloren. Want het is nog bepaald geen gebruik om het jongste erfgoed stijlzuiver te restaureren. De rehabilitatie van *Gerrit Rietveld's* Nederlandse paviljoen in Venetië door *Wessel de Jonge* is in dat opzicht uitzonderlijk.

Sloop en verbouwing in hoog tempo

Sloop en verbouwing, face-lift en upgradering geven voorlopig nog de toon aan en vinden in zo'n tempo plaats dat er voortdurend gebouwen, ensembles, buurten en wijken van aanzien veranderen of zelfs compleet verdwijnen. Aanvoerder in dit opzicht is de stad die zich zo voor laat staan op zijn architectonische prestaties: Rotterdam. Er is daar zo langzamerhand geen enkel hoogtepunt van de Wederopbouw meer te vinden of er is wel iets aan veranderd. Het vernieuwde Beursplein, onlangs feestelijk geopend door premier *Kok*, herinnert in vrijwel niets meer aan het Beursplein zoals dat in de jaren vijftig tot stand was gekomen. Van de warenhuizen en modemagazijnen is alleen *Peek & Cloppenburg* van de *Kraaijvangers* ongeschonden. *V&D* is ingrijpend verbouwd en *C&A*, *Hema* en Neder-

land *Kattenburg* zijn gesloopt. Ook de Lijnbaan van *Van den Broek & Bakema*, het symbool van de herrijzenis van Rotterdam is van aanzien veranderd. Het Groothandelsgebouw van *Van Tijen & Maaskant*, nog zo'n symbool van de Wederopbouw, wordt momenteel gerenoveerd. En de bekroning van de Wederopbouw, het concertgebouw *De Doelen* van *R. Fledderus* en de gebroeders *Kraaijvanger*, zal binnenkort worden gedegradeerd tot een onderdeel van een nieuw multifunctioneel complex.

Niet alleen in Rotterdam

Rotterdam staat overigens niet alleen in dit iconoclasmie. Elders in Nederland gebeurt hetzelfde. Zo verandert in Amsterdam de *Wibautstraat*, een typisch produkt van de jaren van welvaarts-groei, stapsgewijs. Al in 1976 verdween daar het kantoor van de Amsterdamse *Ballast Maatschappij* van *H.T. Zwieters*, kortgeleden heeft een kantoorgebouw verderop in de straat, naar ontwerp van *H.D. Bakker*, een ingrijpende facelift gekregen en de Technische School van *Ingwersen & De Geus* en de *Renaultgarage* van *W.S. van de Erve* staan op de nominatie om gesloopt te worden. In Den Haag zijn het voormalige Ministerie van *OK&W* van *G. Friedhoff* en het provinciehuis van *F. Peutz* afgebroken. In Groningen heeft het sluitstuk van de Wederopbouw van het centrum, de uitbreiding van het stadhuis door *J.J.M. Vegter*, plaats moeten maken voor nieuwbouw van *Adolfo Natalini*. In Arnhem is het winkelcentrum *Presikhaaf* van *P. Zanstra* door het aanbrengen van een overkapping totaal veranderd en zo zijn overal voorbeelden te vinden van aantasting van naoorlogse architectuur.

Upgradering

Een groot deel van de kantoorgebouwen uit de jaren vijftig en zestig – en dat zijn er flink wat – zijn onderworpen aan upgradering waarbij op zijn minst de gevels zijn vervangen door eigentijdse, goed geïsoleerde elementen. Datzelfde is gebeurd in vrijwel alle naoorlogse woonwijken, van *Pendrecht* tot de *Bijlmer* en van *Morgenstond* tot *Hoograven*, waar grote opknapbeurten en een dwangmatige neiging om kleur aan te brengen er voor gezorgd hebben dat geen straat er nog uitziet zoals vroeger. Bovendien is men op veel plaatsen begonnen de royale open ruimte tussen de strokenbouw waarmee

dergelijke wijken gezegend zijn, vol te bouwen.

Stations

Er is – om de opsomming voort te zetten – nauwelijks nog een naoorlogs spoorwegstation in oorspronkelijke staat: spaarzame uitzonderingen zijn Rotterdam CS van *S. van Ravesteyn* dat er nog redelijk bij staat, Enschede van *H.G.J. Scbelling* en Eindhoven en Tilburg van *K. van der Gaast*. Het enige gaaf overgebleven benzinstation uit die tijd, van *W.M. Dudok*, is een museumobject geworden in het Autotron in Rosmalen. De meeste andere tankstations uit de jaren vijftig en zestig hebben inmiddels drie of vier keer een restyling ondergaan en zijn sowieso niet meer herkenbaar.

Kerken

Ook de moderne kerken zijn er niet best aan toe. Na de oorlog was er een ware kerkbouwwoede. Door het al lange tijd teruglopende kerkbezoek is echter de financiële basis voor het onderhoud van het gebouw verdwenen. In Amsterdam wordt nu actie gevoerd om een miljoen gulden in te zamelen zodat de Kolenkit in Bos en Lommer, de bekendste kerk van *M. Duintjer*, kan worden gered van de ondergang. Iets verderop staat de Josefkerk van *G. Holt* en *K.P. Tholens*, een van de eerste katholieke kerken uitgevoerd in kaal beton, ondertussen al te verkommeren en in Den Haag

Uitbreiding van het Groningse stadhuis van J.J.M. Vegter (1962). Gesloopt in 1994.

lijkt sloop onafwendbaar voor een van de mooiste kerken van *K. Sijmons*, de Adventkerk in Loosduinen.

Schijnargument

Kortom, het erfgoed van jaren vijftig en zestig gaat hard achteruit omdat het overbodig en verouderd wordt gevonden. Althans dat deze architectuur niet meer van deze tijd is, wordt als praktisch argument voor sloop of verbouwing aangevoerd. Dat het niet meer is dan een schijnargument is

duidelijk want dezelfde redenering zou van toepassing kunnen zijn op allerlei historische gebouwen die wel met de grootste omzichtigheid worden behandeld. Ook in een 18de-eeuwse grachtenpand of een 19de-eeuwse villa ontbreken kabelgoten en dubbel glas maar dat is geen belemmering om ze als kantoor te gebruiken of er appartementen in te maken. Het gebrek aan waardering voor de architectonische producten van de jaren vijftig en zestig is trouwens merkwaardig, gezien de grote belangstelling die er wel is voor de meubels uit die tijd, de mode, de muziek en ga zo maar door. Goed beschouwd is het onbegrijpelijk dat iemand wel gevoelig is voor de bekoring van een ijl meubel en niet voor een transparant gebouw uit dezelfde tijd, waaruit dezelfde optimistische opvatting van onbegrensde ruimte spreekt. Tegen deze architectuur pleiten kennelijk de alomtegenwoordigheid en alledaagsheid.

Kijk eens onbevangen

Wie er lang tussen zit kan er waarschijnlijk niet meer onbevangen naar kijken en er onbekommerd de charme van inzien. Maar het moet toch mogelijk zijn om de overbekende woonwijk eens te bekijken met dezelfde gevoelige blik voor details die iedereen wel heeft in het buitenland, waar op straat zoveel meer te beleven lijkt dan thuis. Wie in staat is met dezelfde aandacht in de eigen naoorlogse omgeving rond te lopen zal zonder veel moeite zware trappen, elegante deurknoppen, decoratieve balkonhekjes en sierlijke luifels ontdekken. En misschien ontstaat dan wel een andere kijk op de architectuur van de jaren vijftig en zestig.

Hans Ibelings is werkzaam bij het Nederlands Architectuur Instituut te Rotterdam.

Motel van A.Staal in Amsterdam (1959). Gesloopt in 1988.

Aandacht overheid voor wederopbouwarchitectuur gering

VINCENT COLLETTE

De architectuur en stedenbouw van de Wederopbouw in Nederland (1940-1965) mag zich in een steeds grotere belangstelling van wetenschappers en monumentenzorgers verheugen. Voor de overheid vormt dit gegeven evenwel nog onvoldoende aanleiding om over te gaan tot een meer actief en gestructureerd beleid ten aanzien van de instandhouding van dit 'jongste' erfgoed.

Winkel- en woonhuizen in Wageningen in de stijl van de Delftse School.

Wie zou denken, dat het Rijk na het MIP (1850-1940/45) een initiërende rol zou gaan spelen bij de bescherming van architectuur en stedenbouw uit de Wederopbouwperiode, vergist zich. Van de ontwikkeling van een beschermingsbeleid ten dezen is geen sprake. Wel heeft de Rijksdienst voor de Monumentenzorg enige ad hoc-activiteiten ontplooid. Men kan hierbij denken aan diens advisering omtrent de betekenis van de landinrichting uit de jaren vijftig in het westelijke deel van het Land van Maas en Waal (zie pag. 21) en de samenwerking met de gemeente Rotterdam inzake de organisatie van het landelijke symposium 'Nederland in (Weder) Opbouw 1940-'65' in september 1995. Rijksbescherming van dit jongste erfgoed na 1945 is juridisch gezien niet mogelijk. Immers de uit 1988 daterende Monumentenwet stelt conform

artikel 1, dat monumenten tenminste vijftig jaar geleden vervaardigd dienen te zijn om onder haar beschermende werking te kunnen vallen.

Niet meer steekhoudend

Hieraan ligt het motief ten grondslag, dat de eigen generatie niet dient te oordelen over hetgeen tijdgenoten tot stand brengen. Men kan zich afvragen, of dit argument nog wel steekhoudend is. Gezien het vele recente onderzoek kan men met de nodige distantie wederopbouw op zijn nationaal belang toetsen. In ieder geval is de monumentenzorg in de praktijk niet gebaat bij het trekken van onderhavige leeftijdsgrens. Bedreigde potentiële rijksmonumenten uit de naoorlogse periode lopen daardoor namelijk het risico slachtoffer te worden van de slopershamer. Een goed voorbeeld hiervan is het voormalige Ministerie van Onderwijs,

Kunsten en Wetenschappen (OK en W) van rijksbouwmeester Ir. G. Friedhoff en diens medewerker Ir. M. Bolten uit 1952/53 te Den Haag. Dit object geldt als een fraai Gesamtkunstwerk, dat in samenwerking met de beeldende kunstenaars Jan Boubuys en Nel Klaassen, Jan en Eloy Brom, Eppo Doeve, J. Copier en C. Strauthamer is opgezet. Over de nationale waarde van het monument hoeft geen twijfel te bestaan. In de wetenschappelijke literatuur is er ruim aandacht aan besteed.

Beleid provincies

Overheidsbemoeienis met de instandhouding van de Wederopbouw-architectuur zou men eerder moeten zoeken bij provincies en gemeenten. Deze instanties hoeven zich bij het vaststellen van hun monumentenverordening niet gebonden te voelen aan de ouderdomslijmiet van vijftig jaar. Van de provincies in ons land hebben slechts Noord- en Zuid-Holland een monumentenverordening. In tegenstelling tot Noord-Holland voert Zuid-Holland een terughoudend aanwijzingsbeleid ten aanzien van Wederopbouw. Zij overschrijdt de grens van vijftig jaar bij wijze van uitzondering, namelijk in geval van acute bedreiging van objecten van provinciaal belang.

Zeeland en Flevoland

Dat de bestuurders van Zeeland geen koers bepaald hebben ter handhaving van de bijzondere Wederopbouwidentiteit van hun provincie, is verbazingwekkend. Wellicht komt er spoedig verandering in deze situatie. Flevoland daarentegen heeft een subsidiebeleid ontwikkeld op basis waarvan financiële bijdragen aan instandhouding van Wederopbouw in met name de Noordoostpolder toegekend kunnen worden.

Gemeenten

In die gemeente Noordoostpolder zijn het kader van het MSP in totaal 58 objecten en 4 woningbouwcomplexen uit de periode 1942-1962 geselecteerd. De gemeente heeft 52 monumenten, zoals de fraaie Hervormde kerk in Emmeloord van de architect Sybold van Ravesteijn (1950), en de 4 woningbouwcomplexen van dit MSP-bestand voorlopig 'geparkeerd' op haar gemeentelijke monumentenlijst, totdat zij oud genoeg zijn om in aanmerking te kunnen komen voor rijksbescherming.

Echter, deze aanpak impliceert wel, dat de gemeente voorlopig geen beleid zal ontwikkelen ten aanzien van aanwijzing van monumenten van gemeentelijk belang.

Gemeenten, waar ten gevolge van een bombardement in de Tweede Wereldoorlog gaten met herbouw werden opgevuld, beseffen ook steeds beter dat het belangrijk is dit cultuurgoed te behouden. Zo heeft Wageningen, mede op aandringen van *Heemschut*, onlangs een reeks van winkel-/woonhuizen in Delftse

Schoolstijl aan de Markt op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. Deze monumenten maken deel uit van het stedenbouwkundig herinrichtingsplan onder leiding van *Ir. A. Krayenbagen* en *Ir. J.T.B. Bijhouwer*.

Middelburg

Monumentenambtenaar *J. Hoey* van Middelburg is zeer tevreden over de resultaten van het tot nu toe door diens gemeente gevoerde beleid: 'Wij hebben maar liefst 35 winkelpan-

den als gemeentelijk monument aangewezen. Het voornemen is om ook 20 woonhuizen te beschermen. Ten aanzien van teveel aangetaste panden voeren wij een verscherpt welstandsbeleid. Subsidiemogelijkheden moeten nog gecreëerd worden. Hierover kunt u lezen in een nieuw uit te brengen monumentennota'. *Ir. M.C. Bulthuis*, hoofd bureau Monumentenzorg van Rotterdam, deelde op verzoek mede, dat 'het gemeentelijke beleid ten aanzien van Wederopbouw nog geformuleerd moet worden' (zie ook pag. 14)

50-jaren grens schrappen

Beleidsmakers en bestuurders binnen de overheid zouden zich veel meer moeten richten op veiligstelling van cultuurhistorisch waardevolle getuigenissen van de Wederopbouw. Met name een actievere inbreng van het Rijk zou op zijn plaats zijn. Maar dan dient wel de dwingende voorwaarde van tenminste vijftig jaar oud uit de Monumentenwet geschrapt te worden. Overigens is het opvallend, dat de huidige beschermingsaanpak ten aanzien van Wederopbouw met haar sterk stedenbouwkundige kwaliteiten voornamelijk objectgericht is. Ook opereren vanuit een planologische invalshoek zou meer en beter effect sorteren.

Drs. Vincent Collette is lid van de Provinciale Commissie Heemschut Gelderland.

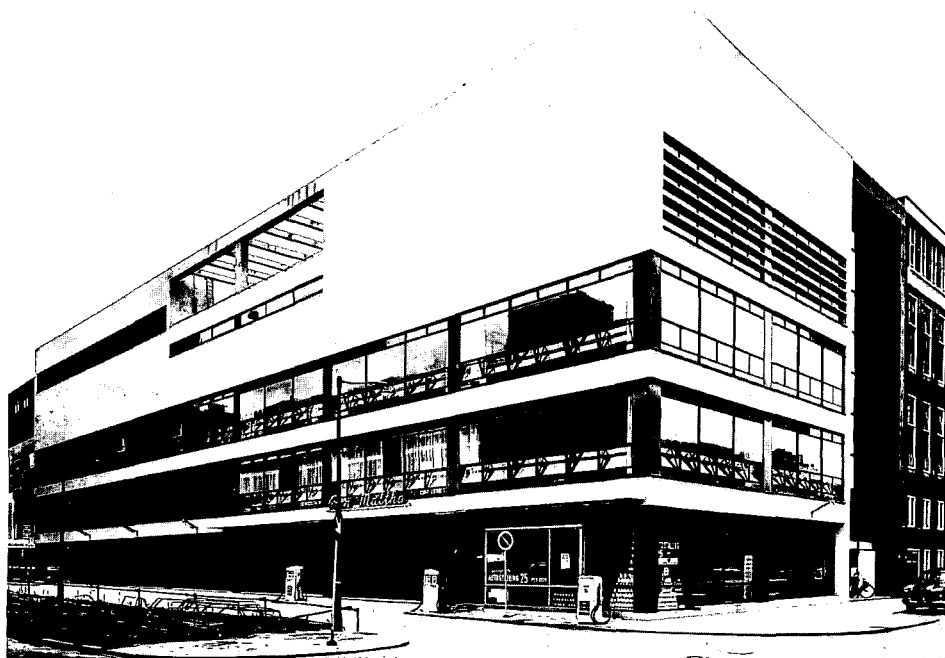

Het voormalige ministerie van OK en W aan de Nieuwe Uitleg in Den Haag van oud-rijksbouwmeester *ir. G. Friedhoff*.

Wederopbouwarchitectuur: geen louter beschermende houding

GERDA TEN CATE

Toen de stichting Comité Wederopbouw Rotterdam november 1992 door een aantal verontruste architectuurhistorici werd opgericht, wist zij nauwelijks wat haar allemaal boven het hoofd hing. De verontrusting mag duidelijk zijn: de Rotterdamse binnenstad, maar ook een gebied als industriegebied de Spaanse Polder, zijn na de oorlog stedenbouwkundig verkaveld en bebouwd. Na het Rotterdamse bombardement is de stad synoniem geworden met wederopbouw die daarmee zolangzamerhand de oudste laag – althans boven maaiveld – van de stad uitmaakt. De naoorlogse architectuur was (en is) weinig geliefd; ze werd gekarakteriseerd als saai, armoedig en levenloos. Er was nog nauwelijks onderzoek naar gedaan; de waarde ervan kon nog niet in volle breedte en diepte worden bepaald. De spreekwoordelijke Rotterdamse dynamiek leidde er intussen toe dat de naoorlogse bebouwing in de binnenstad als een vervangbare voorraad werd gezien.

Voormalige Sint Luciaschool, nu garage te Rotterdam.

De verontrusting van het Comité Wederopbouw uitte zich in eerste instantie in de vorm van een actiegroep. Er werden links en rechts brieven geschreven om bedreigde gebouwen te signaleren en daarmee een mentaliteitsverandering bij eigenaars, opdrachtgevers, ambtelijke diensten en bestuurders te genereren. Tezeldertijd werd door een groep mensen, voor een groot deel op vrijwillige basis, een inventarisatie gedaan naar de wederopbouwarchitectuur in de binnenstad. Er werd door het Comité, in samenwerking met het

Rotterdamse bureau Monumenten, het boek *Een stad voor het leven* uitgebracht dat interessante nieuwe gegevens over de stedenbouwpraktijk na de oorlog publiceerde, kennis die tot dan toe niet voorhanden was. Het jaar 1995 kwam in Rotterdam in het teken van '50 jaar wederopbouw – 50 jaar toekomst' te staan, wat leidde tot verschillende publicaties en tentoonstellingen. Het Comité bleek, daarbij krachtig ondersteund door het bureau Monumenten, als aanjager te hebben gefunctioneerd voor een nieuwe bewustwording.

Nieuwe lijn

Al tijdens de afronding van het Inventarisatie Project Wederopbouw (IPW) werd er een nieuwe lijn door het Comité uitgezet: Ontwerpgericht Onderzoek. In een aanvraag om steun aan het Stimuleringsfonds voor de Architectuur stelde het Comité zich op het standpunt dat een defensieve en louter beschermende houding ten opzichte van de wederopbouwarchitectuur onvoldoende draagvlak heeft in een stad zo dynamisch als Rotterdam.

'Deze gebouwen, die nu het einde van hun economische levensduur bereiken en in grote getale leeg komen te staan door fysieke en functionele slijtage, kunnen beter beschouwd worden als ruwe materialen die op een tweede exploitatie wachten. Een conserverende houding zou bovendien voorbijgaan aan de innovaties (constructietechniek, nieuwe typologieën, meervoudig grondgebruik, functiemenging), die deze architectuur vaak kenmerken. Deze vernieuwingen staan dikwijls op gespannen voet met de stilistische en esthetische vormgeving van de gevel. De vraag is zelfs gerechtvaardigd of deze gebouwen niet voornamelijk programma zijn, waarbij de gevel als verzoenend gebaar naar de stad moet worden opgevat. De functionele en constructieve duidelijkheid van de wederopbouwarchitectuur, gekoppeld aan haar esthetische opportunisme, maakt haar tot een contra-mal van het klassieke monument. De tactische strategie zou dan ook omgekeerd moeten zijn aan die van de klassieke monumentenzorg. Deze houdt zich immers in de eerste plaats bezig met de verschijningsvorm, met de gevel. Bij veranderingen worden constructie en programma beoordeeld op de mate waarin zij de visuele verschijningsvorm intact laten. De omkering van deze strategie lijkt een logische weg

voor de wederopbouwarchitectuur; alhoewel de gevel ontegenzeggelijk een onderdeel vormt van de architectuur en deze geenszins vogelvrij wordt verklaard, lijkt het nu vruchtbaarder om de constructie en het programma tot kern van de transformatie-opgave te maken'.

De aanvraag aan het Stimuleringsfonds, waaruit bovenstaande passage is geciteerd, maakt duidelijk welke richting het Comité op wilde. De stellingname zou onderzocht en op zijn waarde beproefd moeten worden. Er was weinig kennis en analyse van naoorlogse gebouwen voorhanden. Het Comité besloot vijf gebouwen, zeer verschillend in verschijningsvorm, functie en waardering, aan te wijzen tot proefproject.

De start

Na de toezegging van het Stimuleringsfonds om het project financieel te steunen en dankzij de bijdragen van verschillende sponsors, zijn er najaar 1995 vijf groepen gevormd, ieder bestaande uit een architect, een architectuurhistoricus en een architectuurstudent. De rol van de architectuurhistoricus wordt in dit geval uiterst belangrijk geacht en heeft, wat het Comité betreft, een voorbeeldfunctie voor het omgaan met oudere gebouwen. Dat houdt in dat er niet alleen van dergelijke gebouwen een gedegen architectuurhistorische analyse wordt gemaakt, maar dat de architectuurhistoricus ook in het ontwerpproces partner blijft. Deze vijf groepen worden ondersteund door een ruimere kring van mensen: een constructeur, een bouwfysicus en een bouwcostendeskundige die bereid zijn gebleken zonder beloning het project met raad en daad bij te staan. Het hoofd van de Rotterdamse dienst Bouw- en Woningtoezicht zegde toe mee te denken over potentiële vrijstellingen inzake het Bouwbesluit; bureau Monumenten en vooral wethouder monumentenzorg *Herman Meijer* bleken en blijken dankbare aanspreekpunten.

Stationspostkantoor te Rotterdam.

De vijf gebouwen

Vijf gebouwen koos het Comité, waarvan het merendeel min of meer bedreigd werd door leegstand, problematische ligging of functieverandering: het Stationspostkantoor (ontwerp *H.M.* en *E.H. Kraaijvanger*), bioscoop Thalia aan de Kruiskade (ontwerp *Hendriks, Van der Sluys* en *Van den Bosch*), winkelpand Huf aan de Hoogstraat (ontwerp *Van den Broek* en *Bakema*), het PTT-gebouw aan de Botersloot (ontwerp Gemeentewerken, onder supervisie van *Van der Steur*) en schoolgebouw St. Lucia aan de Hennekijnstraat (ontwerp *Leo de Jonge*). Vijf gebouwen van bekende en minder bekende architecten, verguisd of gewaardeerd, stilistische en functionele tegenpolen.

De belangrijkste taak van de groepen was een ontwerp te maken, redenerend vanuit de mogelijkheden van het gebouw zelf, zoals het er staat. In de praktijk wordt immers maar al te dikwijls geredeneerd vanuit het nieuwe programma dat vervolgens met geweld een plaats in het gebouw moet vinden.

Het Comité formeerde voor elk gebouw een team dat heel precies werd geselecteerd op basis van oeuvre en reputatie. Daarmee hoopte het Comité alleen die architecten te krijgen die bereid zouden zijn zich in de geest van het gebouw te verdiepen en waardering hadden voor wederopbouwarchitectuur. De opdracht aan hen was dat zij een realiseerbaar plan op het niveau van een voorlopig ontwerp moesten maken. De teams gingen voorjaar 1996 aan de slag; het project zal eind dit jaar feitelijk worden afgerond en komend voorjaar formeel beëindigd worden met een tentoonstelling in het Nederlands Architectuur Instituut. In het voorjaar is eveneens een projectgroep Waardstelling Wederopbouw gestart, bestaande uit onafhankelijke deskundigen. Op initiatief van het Comité en het bureau Monumen-

ten worden op basis van het IPW gegevens verzameld om de wederopbouw te kunnen kwalificeren. Met deze gegevens kan er beleid worden ontwikkeld dat door het bestuur, Welstand en gemeentelijke diensten wordt uitgevoerd.

Thalia

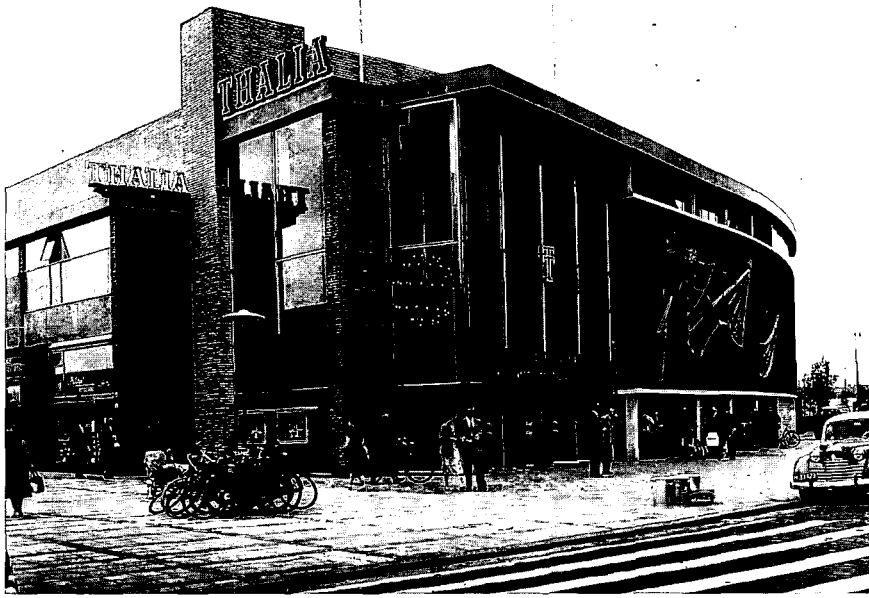
Voor *Thalia*, een van de eerste bioscopen in het naoorlogse Rotterdam en synoniem met het sobere, maar gelukkige uitgaansleven van na de oorlog, werden de architect *Rianne Makkink*, de architectuurhistoricus *Mariëtte Kamphuis* en de videomaker *Harm te Velde* ingeschakeld. Het lot van *Thalia* hing aan een zijden draad. Door de komst van de megabioscoop op het Schouwburgplein was *Thalia* overbodig geworden. Het tegenover gelegen Luxortheater zou naar Zuid worden verplaatst en de dienst stedebouw en volkshuisvesting was doende met een algehele herkaveling van dit stukje uitgaanscentrum ter weerszijden van de Kruiskade. Er werd over gedacht *Thalia* te slopen en er eventueel een kantoorgebouw neer te zetten. Tijdens de opening van de megabioscoop met champagne en toespraken, woonden de leden van Comité Wederopbouw met een flesje fris of een ijsje de laatste voorstelling bij in de vermoeide zalen van *Thalia*.

Er volgde een wonderbaarlijke en spannende periode van gevechten en ontdekkingen om *Thalia*, althans lopende het onderzoek, overeind te houden. Het Rotterdamse Ontwikkelingsbedrijf, inmiddels eigenaar van het gebouw, kon er op het nippertje van weerhouden worden de stoelen er maar vast uit te slopen. Het interieur van *Thalia*, hoe afgeleefd en morsig ook, bleek nog geheel in originele staat te verkeren, tot en met het vloerkleed in de foyer toe. *Kamphuis'* onderzoek leidde tot de ontdekking van de bouwtekeningen, die verloren gewaand waren, en tot een schat aan informatie over de opdracht en de bouw.

Het ontwerp voor *Thalia* door *Makkink* verkeert in een afrondende fase; zoveel is zeker dat er voor *Thalia* als cultureel centrum een nieuw leven mogelijk is en dat daarvoor inmiddels ook gegadigden zijn. In elk geval hebben de werkzaamheden van het *Thalia*-team, de gevechten die het voerde, de gesprekken die het hield en de aandacht in de pers er toe geleid dat het belang van *Thalia* als *Gesamtkunstwerk* meer dan voorheen wordt ingezien.

Stationspostkantoor

Het Stationspostkantoor, pal naast de spoorlijn, zal in de gemeentelijke plannen voor het stationsgebied (uitbreiding station, HSL, aanpak stationsplein en omgeving) zijn functie verliezen. Hoewel de waardering voor dit enorme en krachtige

Bioscoop Thalia, Kruiskade 55 te Rotterdam. Foto H.A. Voet.

gebouw groot is, is het daarmee niet gered. Het gebouw blijkt echter talloze mogelijkheden te bezitten. Met behoud van de gevel als casco biedt het interieur een immense ruimte om verschillende grootstedelijke functies en zelfs woningen in onder te brengen. Aan dit plan werkt een team, bestaande uit architect *Rob van Erk*, de architectuurhistorici *Wouter Vanstipbout* en *Michelle Provoost* en de student *Roland de Lange*. Het plan verkeert in de afrondende fase. Er heeft zich al een geïnteresseerde marktpartij gemeld, die er woningen in wil maken.

PTT-gebouw

Ook het *PTT-gebouw* aan de Botersloot zal in de toekomst overbodig worden. Wat is er mogelijk met deze bakstenen kolos? Wat te doen met de aanpalende PTT-toren, ontworpen door architectenbureau Kraaijvanger in de jaren zeventig? Het architectuurhistorisch onderzoek door *Ernst van der Hoeven* heeft uitgewezen dat het gebouw bestaat uit diverse bouwfasen, waaromheen na de oorlog een bakstenen huid is getrokken. Het PTT-gebouw, in een betrekkelijk traditionele wederopbouwstijl, is weerbarstig.

Het tot dusver uitgewerkte concept van het team *Van der Hoeven en One architecture* (*Joost Meeuwissen* en *Matthijs Bouw*), met daaraan toegevoegd de student *Jean-Paul Houx*, bestaat uit een functiewijziging in de richting van appartementen met verschillende functies op de begane grond en eerste verdieping. Na overleg met het Marktwezen is de begane grond bestemd voor de vlees- en visafdeling van de markt op de Binnenrotte, daar deze producten over enige tijd niet meer in de buitenlucht verhandeld mogen worden. De appartementen zitten in twee nieuwe torens die uit het bakstenen gebouw oprijzen

en die sterk refereren aan de betonnen PTT-toren uit de jaren zeventig. Inmiddels wordt er een ontwikkelaar genoemd als nieuwe eigenaar van het PTT-gebouw; het is nog onduidelijk welke plannen deze heeft met het gebouw en de grond.

St. Lucia-school

Het Comité Wederopbouw heeft zo ongeveer de *St. Lucia-school* (her)ontdekt. Dit gebouwtje ligt verscholen in zo'n typisch Rotterdamse expeditiehof die buiten de normale looproutes ligt. St. Lucia was om meerdere redenen een ontdekking. Hier deed zich een interessant voorbeeld van functiemenging voor: de school was bovenop garagebedrijf Ben Maltha gesitueerd. Hoewel het team het voordeel had van een makkelijke toegang tot de archieven en de persoon van architect *Leo de Jonge*, ontspun zich een moeizame affaire rondom de school. De eigenaar wilde de school het liefst verkopen en er was een ontwikkelaar die er een parkeergarage wilde bouwen. Onder druk van onder andere het Comité Wederopbouw, besloot de gemeente het gebouw voor te dragen als gemeentelijk monument.

Gedurende deze gang van zaken kreeg het team helaas geen toestemming van de eigenaar het gebouw intern te onderzoeken; architect *Wilfried van Winden*, architectuurhistoricus *Noor Mens* en student *Lisette Kappers* moesten het doen met een aantal kiekjes. Van de school is een ontwerp-analyse gemaakt met de conclusie dat een sociaal-culturele bestemming de meeste kansen biedt het gebouw in zijn waarde te laten. Die bestemming is ook gevonden: de school is gekocht door de Stichting Kunstzinnige Vorming Rotterdam. Door de SKVR is gekozen het ontwerp te laten uitvoeren door *Wessel de Jonge*, de zoon van *Leo de Jonge*.

Gebouw van Huf

Als vijfde gebouw koos het Comité het gebouw van *Huf*, ontworpen door *Van den Broek en Bakema* dat totaal verwaarloosd aan de Hoogstraat staat. Het team van architect *Caspar van der Hoeven*, architectuurhistoricus *Annet Tijhuis* en student *Hester Wessels* heeft voor dit gebouw, dat gekenmerkt wordt door een spannende combinatie van beton en transparante gevels, een ontwerp gemaakt dat die transparantie intact laat. Op de begane grond bevindt zich hier nog steeds de schoenenwinkel *Huf*; de verdiepingen staan leeg. Het team heeft voor het gebouw de functie fitnessclub bedacht, dat er goed inpast en inspeelt op de toemerkende aandacht bij mensen voor hun lichaam en fysiek welzijn. Het blijkt dat deze functie probleemloos in het gebouw past en dat het gebouw met zijn grote glaspuien bij avondgebruik als een lamp zal schijnen.

De eigenaar van het gebouw, een buitenlands vastgoedbedrijf, heeft een opdracht verstrekt aan bureau *Kraaijvanger* om de mogelijkheid te onderzoeken woningen en kantoren in het pand te vestigen.

Conclusie

De inspanningen van het Comité hebben ertoe geleid dat er meer aandacht is gekomen voor wederopbouwgebouwen in het algemeen, maar ook voor deze vijf uitverkoren panden. December vorig jaar heeft het Comité geprobeerd met voorrang acht gebouwen op de gemeentelijke monumentenlijst te krijgen, daar ze bedreigd werden. Vier daarvan zijn geselecteerd voor Ontwerpgericht Onderzoek. Het college van B en W wilde echter eerst wachten op de rapportage van de werkgroep Waardstelling Wederopbouw, alvorens een uitspraak te doen. Intussen zullen deze gebouwen, aldus B en W, met bijzondere aandacht behandeld moeten worden. Het Comité let er scherp op dat deze toezegging wordt nageleefd.

De resultaten van het Ontwerpgericht Onderzoek tonen aan dat het mogelijk is deze gebouwen een herkansing te geven, zonder dat ze daarbij hun karakter verliezen. Daartoe is het nodig dat het programma wordt afgestemd op wat het gebouw te bieden heeft, en niet andersom.

Van het grootste belang is het architectuurhistorisch onderzoek, voorafgaande aan het ontwerp, en de inbreng van de architectuurhistoricus in het ontwerpproces. De gelijkwaardigheid tussen architectuurhistoricus en ontwerper, die in Ontwerpgericht Onderzoek als experiment is opgevoerd, kan alleen maar bevruchtend werken op het resultaat.

Drs. Gerda ten Cate is een van de oprichters van het Comité Wederopbouw. Dit is gevestigd aan de St. Jobsweg 30, 3024 EJ Rotterdam, tel. 010-425 88 48.